

מפגש מוקדם ומאוחר עם האב הרוחני של השמאל המזרחי

הערת המתרגם

— יהודה שנהב-שהרבני

המפגש המאוחר שלי עם שמעון בלס היה בגדר הפתעה. שמעון היה מבוגר ממני בעשרים ושתיים שנים. איש יפה תואר, נחבא אל הכלים ונקי לב. החיך המתמיה, טוב הלב והדרך מעוררת ההערכה שסלל עבור בני דורי היו לי לנס ודגל. הוא מעולם לא עשה לעצמו יחסי ציבור ומעולם לא הגביה לב. אין תמה שנחשב לאב הרוחני של השמאל המזרחי, כפי שהגדירה זאת חברתנו המשותפת שוש גבאי. אני מודה ומתוודה שבעבורי שמעון היה לא רק אב רוחני, מורה ומתווה דרך, אלא גם דמות אב של ממש. דמות של אב מיטיב. מאז שנפטר, התגעגעתי אליו, ייחלתי לפגוש אותו שוב, לחבק אותו פעם אחת אחרונה.

ולפתע, קיבלתי מחבריי הצעירים, יובל עברי ואלמוג בהר, את הסיפור "אוהב את החיים" "أحب الحياة", ושוב למדתי מאוסקר ויילד כי "בעסקיו עם האדם, הגורל לעולם אינו סוגר את החשבון". במקום לפגוש את האב המיטיב, פגשתי את דיוקנו של בן תשחורת הצעיר ממני ביותר מארבעים שנה. קל רגליים, ראשו מלא שיער, שפמו עשיר, גופו חסון והוא בסך הכול בן עשרים וחמש, משל היה דוריאן גריי בכבודו ובעצמו. השנה היא 1955. לפני ארבע שנים עזב את עיראק עם אמו ואחיו, כשאביו הסוחר נותר מאחור. שמעון לא יפגוש יותר את אביו. עשרים שנה מאוחר יותר האב יגיע בדמדומי חיו לישׂראל, ושמעון אשר באותה עת היה בפריו לא הספיק להיפרד ממנו. כעת אני פוגש אותו בצעירותו, מבקש לתת לו מבט מיטיב ממרום גילי, הדומה למבט שהעניק לי ממרום גילו. לקרוא אותו, לתרגם אותו כדי להבין אותו.

חודש דצמבר של שנת 1955 היה קר מאוד. אני יכול לדמיין את הצעיר המשופם וקל הרגליים מכורבל במעיל דק, מטפס במהירות במדרגות של הבניין המדרוג ברחוב המרוניטים בחיפה (בסמוך לרחוב סטנטון שהפך במרוצת השנים לרחוב שיבת ציון), לקומה השנייה של משרד המערכת של אל-ג'דיד המוסף הספרותי של **אל-את-חאדא**, עיתון המפלגה הקומוניסטית. הוא מניח עותק של הסיפור "أحب الحياة" (אֶחָב אֶל-חַיָּא) על שולחנו של העורך הראשי ג'ברא ניקולא. על החלונות מתדפק בחזקה הגשם של חיפה, והעורך הראשי מתרווח בכורסתו ומעיין בסיפור שהביא עמו הבחור הצעיר בתיק העור שלו.

שמעון החל לכתוב באל-ג'דיד כבר עם ייסודו בשנת 1953. אין בידינו צֶבֶר של כל הסיפורים המוקדמים שפרסם, אבל ברור שניתן למצוא בהם את קווי המתאר של המעברה, הרומן הראשון שכתב בעברית. כבר ביולי 1953, הוא מפרסם סיפור בשם

"מעצרו של יוסף" על צעיר עיראקי ששוכן בעל כורחו במעברה של מג'דל-אשקלון ושם הוא הפך למובטל. אותו יוסף שהיה יצרן נעליים בעיראק לא דמיין שמחכים לו בישראל חיים של פליטות ורעב. בלס מתאר בסגנון ריאליסטי כיצד נעצר יוסף משום "השטרד" את הפקידים בלשכת העבודה וכיצד השוטרים מכים את יוסף ואת אשתו באכזריות מול ילדם צבאח הנתקף בזעם. גם בסיפור שלפנינו, אנו מוצאים את יוסף, הפעם שם משפחתו הוא עאבד, וגם הוא עומד חסר אונים מול שרירות הלב של הפקידים בלשכת העבודה. מסיפור לסיפור מחליפה דמותו של יוסף דיוקנים ושמות משפחה, עד שהיא מתעצבת סופית בדמותו של יוסף שאבי בהמעברה וברומן ההמשך שלו **תל-אביב מזרח**.

את שם המחבר שמעון בלס לא ניתן למצוא בתוכן העניינים (מצורף) של גיליון דצמבר 1955 של **אל-ג'דיד**. במקום זאת הופיע שם העט **أديب القاص**, "אדיב אלקאץ", שתועתק בכתביה של שמעון בעברית (למשל בעיתון **קול העם**) כ"אדיב אלקאס". האם היה זה שמעון שבחר לעצמו את שם העט הזה, או שמא ג'ברא ניקולא, או אמיל חביבי שערך את **אל-את-חאדא**? איננו יודעים. בספרו האוטוביוגרפי **בגוף ראשון** הוא מספר כיצד השתמש בשם העט הזה, אבל אינו מסביר מה מקורו. אבל מקריאה בספר נדמה לי שהייתה זו הבחירה של שמעון עצמו שהיה איש ספרות, ולראיה הוא גם המשיך להשתמש בו במשך עוד כעשר שנים, גם כשהחל לכתוב בעברית בקול **העם** ומעל במות אחרות.

אל-ג'דיד, ירחון ספרותי, דצמבר 1955, גיליון מס' 1

את השם "אדיב אלקאץ" אפשר לתרגם כ"אדיב המספר", אבל אז נחמיץ את משחק השמות. המילה "אדיב" בערבית יכולה להיות שם פרטי של אדם, ובמשמעותה המילונית הינה "סופר". המילה "אלקאץ" (القاص) משמעותה "המספר", במובנה המודרני. מאוחר יותר ישמיט בלס את ה' הידיעה וירכיב את הצימוד הכבול: "סופר מספר". מספר מסוג זה שונה מן "החפאונותי", מספר הסיפורים הערבי הקלאסי במסורת האוראלית, אשר היה מפליג, מטליא, מעררב ומגזים. ואילו הסופר-המספר במקרה שלפנינו הוא מחבר סיפור קצר מודפס, ולו מאפיינים מימטיים ריאליסטיים. לא מן הנמנע שבלס כתב את הסיפור בדגם של הריאליזם הסוציאליסטי של לוקאץ', אותו הכיר עוד משנות בחרותו בבגדאד, כפי שסיפר בריאיון שערכנו איתו חנן חבר ואנוכי בשנת 2002. בריאיון, מדבר שמעון על הספרות הריאליסטית המתארת מצב אנושי במציאות קונקרטיה.

את לוקאץ' קראתי עוד בבגדאד בצרפתית וגם בתרגום מקוטע לערבית. לוקאץ' הוא אחד התיאורטיקנים החשובים ביותר בתחום המחשבה המרקסיסטית, ואין ספק שהושפעת ממנו. בישראל, הספרות המרקסיסטית הייתה, כמובן, יותר נגישה. אני רואה את עצמי כאדם פוליטי ושום יצירה מיצירותיי אינה נעדרת אותו מבט המתחייב מתיאור מצב אנושי מסוים. אם נחזור להמעברה, הרי תיאור חיי היומיום של ציבור עקורים זה והתגבשות ההכרה בתוכו בצורך באחדות השורות למען שיפור תנאי חייו - הוא מעשה פוליטי, אבל פוליטיקה במשמעה המקובל אין שם. יתרה מזאת, מי שעמדו בראש המאבק היו קומוניסטים מוצהרים, אלא שהם לא נשאו נאומים מן הסוג השגור בפי תועמלנים קומוניסטים, גם לא ניסו לשכנע אחרים להצטרף למפלגה, אלא פעלו כמנהיגי ציבור. לכן אני חוזר ואומר שהמעברה אינו רומן מחאה, גם לא רומן פוליטי, אלא רומן המתאר מציאות קונקרטית (תיאוריה וביקורת, גיליון 20, 2002: 299).

בדגם הזה, תפקידה של הספרות הוא לחשוף עוולות, דיכוי וסבל אנושי, לא דווקא על פי המאפיינים של הדמויות השונות, אלא באמצעות המצבים שאליהם הן נקלעות. מצבים קונקרטיים ריאליסטיים עם זמן ומרחב מדויקים. מצבים שהם תוצר של כוחות חברתיים וכלכליים הפועלים מאחורי גבם של האנשים ונראים מקריים רק לכאורה. תפקידה של הספרות במקרה זה אינו לשמש מקור להנאה בהכרח, גם לא ליפות את המציאות, אלא להציג בלא כחל וסרק, ולעצב (שלא לומר לחנך) את הקוראים לתודעה פוליטית. למרות הנאיביות של הכתיבה המוקדמת של שמעון הצעיר, אנו מזהים בטקסט הזה את המרקסיסט הביקורתי שאינו קונה את הסיסמאות של מפלגת השלטון ויודע לזהות את אחיות העיניים שלה. אנו מוצאים בטקסט הזה ביקורת גלויה על מפלגת השלטון, היא מפלגת הפועלים המזויפת, הרודפת את הקומוניסטים שנואי נפשה, ומכנה אותם "גייס חמישי הפוגע במאמץ הלאומי".

האם היה ויכוח בין שמעון בלס ובין גילה בלס שהייתה לימים פרופ' לאמנות באוניברסיטת תל אביב בשאלת הריאליזם הסוציאליסטי? השאלה הזו מעניינת, משום שלימים שמעון בעצמו זנח את הסוגה הזו, אולי בהשפעתה. בהקשר הזה, כדאי לצטט דברים שאמר בעצמו:

גילה הייתה בין הבולטים [...] בהסתייגותה המוצהרת מעקרונות הריאליזם הסוציאליסטי בתחום האמנות. היא גם לא הסתירה את דעותיה בוועדת התרבות המרכזית של המפלגה, שבה הייתה חברה פעילה. על כך גם הוענשה כאשר לא הורשתה להצטרף למשלחת הישראלית לפסטיבל הנוער במוסקבה, משנת 1958, אף כי הייתה האוצרת האחראית של תערוכת הציור הישראלי אשר הוצגה במסגרת הפסטיבל (בגוף ראשון, עמ' 67).

מעבר למחויבות האידיאולוגית למרקסיזם הביקורתי, מפגין שמעון מחויבות לנמענים של הכתיבה שלו - בני המקום הפלסטינים. באחת ההודמנויות הוא סיפר כיצד הופתע כשנוכח שמנהיגי המפלגה הקומוניסטים היהודים בורים ועמי ארצות באשר לעולם הערבי, שלא לדבר על האנאלפביות שלהם בשפה הערבית. את הביקורת הזו הוא מתח בעשורים האחרונים גם על מנהיגי "השמאל" בישראל. המחויבות הזו באה לידי ביטוי בכך שהיה הראשון שכינה את עצמו "יהודי ערבי" ובעקבותיו אחדים מבני דורו, שלא לדבר על הדורות הצעירים שהודוהו עם דרכו החברתית והפוליטית. ברומן החשוב והוא אחר שהתפרסם בשנת 1991, בעוד ישראל אחוזה במלחמת המפרץ, שרטט בלס קאונטר-פקטואליה של יהודי עיראקי בשם אחמד נסים סוסה שנותר בעיראק לאחר ההגירה הגדולה של היהודים ממנה. לא הייתה זו אוטוביוגרפיה, אבל הרומן חשף אלמנטים אוטוביוגרפיים מובהקים, שכן בלס משרטט באמצעותו אופציה מדומיינת - או מה שיוכל עברי כינה: האופציה העיראקית - שנכחדה עבורו ועבור בני דורו. האופציה שבלס מעלה ברומן ממלאת תפקיד חשוב בערעור הסיפור ההיסטוריוגרפי לפיו יהודי ארצות ערב עמדו בפני כליה, שהגירתם לישראל הייתה עליית הצלה. הוא טען שבמובנים רבים, מה שאנו מוצאים בספרי ההיסטוריה הוא הרחבה של הדיון ביהודי אירופה (נרטיב ההשמדה) גם על היהודים-הערבים.

בלס היה האב הרוחני של השמאל המזרחי לא רק משום שהיה הראשון להנכיח את הסיפור המזרחי בספרות, ולא רק משום שכמרקסיסט כתב והטיף לצדק ושוויון, ולא רק משום שחשף את היחסים הקולוניאליים בתוך החברה בישראל. כמזרחי, יהודי עיראקי, מעולם לא זנח את השפה הערבית ולא הדחיק אותה. הוא היה הראשון לתרגם ולאגד קובץ של סיפורים פלסטיניים (1970), בתקופה שבה עדיין איש בישראל כמעט לא הכיר בקיומה של ספרות פלסטינית. הוא לימד ספרות ערבית והעמיד דורות של תלמידים פלסטיניים לאחר שרוסקה האליטה הפלסטינית. בלס נמנה עם קומץ של יהודים עיראקים שלימדו ספרות ערבית באוניברסיטאות בישראל החל משנות השבעים של המאה העשרים. פלסטינים רבים סיפרו לי בהתפעלות על הערבית שהייתה בפיו, וכפי שניתן ללמוד גם מן הדברים הכנים של אבראהים טאהא בגיליון זה.

כאשר התחלתי לתרגם את הרומנים של אליאס ח'ורי והחלה ידידות בינינו, הוא ביקש ממני לפרקים למסור דרישת שלום לשמעון. באותם ימים שמעון כבר חלה ולא יכולתי לשמש שליח ומוסר נאמן. סיפרתי לח'ורי שבזכותו של שמעון, אני מסוגל לתרגם אותו (את ח'ורי) מערבית. שכן היה זה שמעון אשר העניק לי את הספר הראשון בערבית, **שב לחיפא של ע'סאן כנפאני**. "אם אתה רוצה להתחזק, תקרא, תקרא, תקרא. תקרא. תקרא הכול. כל מה שנופל לידך". כך אמר לי שמעון וכך עשיתי, עד שבשנת 2012 אף קיימתי איתו בפעם הראשונה (ביחד עם יוני מנדל) ריאיון בערבית (<https://youtu.be/5EBIuQyYmz8?t=1131>). משום כך התרגשתי כאשר פרסם ח'ורי את ההספר המרגש ב**אלקדס אלערבי** על שמעון אותו כינה "היהודי העיראקי האחרון". עוד יותר מרגש היה לפגוש את בלס ברומן האחרון של ח'ורי, **סטלה מאריס**, שתרגמתי לעברית והתפרסם בסדרת **מכתוב**, בדמותו של **חֶסְקֶל קצב**, המרצה העיראקי באוניברסיטת חיפה, שנבראה בהשראת דמותו של בלס. קצב הוא זה שמשכנע את אדם, גיבור הרומן הפלסטיני, לשוב לשפה ולספרות הערבית. כמה חבל ששמעון לא הספיק לקרוא את הרומן הזה, במקור בערבית ובתרגום שלי לעברית.

והינה ברגע זה בזמן, מוקדם ומאוחר נפגשים במהופך. מפגש מחודש דרך ובתוך השפה הערבית. מפגש מחודש בתוך שפת האם המשותפת שלנו. אני מתרגם את בלס הצעיר בהשראתו ובדרכו של בלס המבוגר. אלמלא בלס, ספק אם הייתי חוזר לערבית באופן הזה. ואלמלא הייתי חוזר לערבית באופן הזה לא הייתי מתרגם את שמעון בלס הצעיר היום.

לפני כחמש עשרה שנים לערך, תרגמתי קובץ מסיפוריו של הסופר הלבנוני מיכאיל נועימה, שהיה שותף לייסוד אגודת-העט של סופרים ערבים בארצות הברית יחד עם ג'ובראן חליל ג'ובראן. כאשר שמע על כך שמעון, הוא העניק לי במתנה את האוטוביוגרפיה **סֶבְעוֹן** ("שבעים") של נועימה, שהייתה מונחת (שלושה כרכים) על מדף הספרים בביתו. שמעון היה אז בערך בן שבעים וחמש. הוא אמר לי באותו רגע יקר: "בשרכשתי את הספרים הללו, הייתי צעיר בן ארבעים לערך, ושחתי לעצמי, שבעים? זה עוד רחוק. והינה כהרף עין, כבר חציתי את גיל השבעים. קח ושים לך את זה על מדף הספרים שלך." ואני אמרתי בליבי: "שבעים? זה עוד רחוק." הינה עתה אני על סף גיל השבעים ובקרוב אעביר את התשורה הבין-דורית הזו לחבריי וחברותיי הצעירים שעשו ועושים את המסע לערבית.

פרופ' יהודה שנהב-שהרובני (יליד באר שבע 1952), פרופסור לסוציולוגיה באוניברסיטת תל אביב, חבר המועצה המדעית של המכון ללימודים מתקדמים בנאנט צרפת, ועורך ראשי של סדרת "מכתוב" לתרגומי פרזה מערבית במכון ון ליר בירושלים. ממייסדי הקשת הדמוקרטית המזרחית וספרו **היהודים הערבים** (2003) תורגם למספר שפות. תרגם 12 רומנים מערבית, ביניהם אליאס ח'ורי הלבנוני וסלמאן נאטור הפלסטיני. עומדים להתפרסם ספריו על תרגום: **פועלים בתרגום: מהמפנה האינדיבידואלי לתרגום דו לאומי וכן - סיפור שמתחיל בגבות של ערבי: תרגום בדיאלוג עם אליאס ח'ורי**.

"מספר הסיפורים" שמעון בלס כסופר סוציאליסטי הכותב בשפה הערבית

— חנה מורגנשטרן

מאנגלית: עטרה מוסקוביץ'

שמעון בלס פרסם באמצע שנות ה-50 של המאה העשרים כמה סיפורים קצרים בערבית, בהם הופיעה דמותו של יוסף, פועל מובטל שנאבק על קיומו במעברות הרעועות בישראל, תחת שם העט אדיב אל-קאץ (أديب القاص), או "מספר הסיפורים". סיפורים קצרים אלה ואחרים הופיעו בפרסומים הקשורים אל המפלגה הקומוניסטית: אל-ג'דיד (الجديد, "החדש") ואל-את'חאד (الإتحاد, "האיחוד"), שבהם פעל בלס כמבקר תרבות, כמתרגם וככותב. הסיפורים נכתבו כסקיצות לפרקים, לקראת הרומן של בלס בשפה הערבית שעסק במעברות ואשר לא פורסם מעולם, בשל סיבות שונות, הקשורות להדרתה לשוליים של השפה הערבית כשפה ספרותית יהודית. הגרסה העברית של הרומן, **שנקרא המעברה**, פורסמה ב-1964, וגיבורה הוא יוסף שאבי, אשר שמו הפרטי יכול להיקרא גם כשם עברי.¹ ברצף פרסומים זה נוצר קשר משמעותי בין הספרות העברית בת הזמן ובין הזירה הספרותית הפלסטינית והערבית-האזורית של אותה תקופה. בשנות החמישים סיפורי המעברה נכתבו בתגובה לקריאה של אל-ג'דיד ליצור את **الأدب الشعبي**, אל-אדב אל-שעבי, ספרות עממית במובנה הסוציאליסטי, ספרותו של העם על שכבותיו המדוכאות, פרויקט ספרותי סוציאליסטי שמטרתו לספר את סיפורן של קהילות פלסטיניות ויהודיות החיות בשולי מדינת ישראל.

להלן, אדון בסיפור שטרם סופר, על האופן שבו האסתטיקה הערבית הריאליסטית-סוציאליסטית (الواقعية الاشتراكية) והאנטי-קולוניאלית עיצבה את יסודות התוצרים הספרותיים והאינטלקטואליים המוקדמים של שמעון בלס בשפה הערבית, והפכה לאחד היסודות החשובים של יצירתו הספרותית. הסיפור הזה נטוע בעבודתו של בלס כסופר פעיל, כמבקר ספרות, כמתרגם וכעיתונאי במסגרת המפלגה הקומוניסטית, תחילה כנער בעיראק ולאחר מכן, כאשר צמח כאינטלקטואל וכיוצר יהודי-ערבי במרחב הישראלי/פלסטיני. עבודתו של בלס הייתה מכרעת ביצירת הז'אנר של "ספרות המעברה", שהגדירה את הספרות המזרחית המוקדמת. סיפורי המעברה, שנכתבו על ידי סופרים כגון בלס, סמי מיכאל ואחרים, חשפו את האמת העגומה של המעברות: משפחות שחיו לאורך שנים בצריפים ובאוהלים, שם לא היו להם תנאים

1 / שמעון בלס, **המעברה** (תל אביב: עם עובד, תשכ"ד 1964).
שמעון בלס, **תל-אביב מזרח: טרילוגיה** [כוללת את: **המעברה**, **תל-אביב מזרח**, **ילדי חוץ**] (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2003)